

تبیین و تحلیل دیدگاه آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله العالی) پیرامون جهاد کبیر

| فاطمه صحرائیان* | کارشناسی ارشد علوم اجتماعی، دانشکده غیرانتفاعی رفاه، تهران

چکیده

جهاد کبیر به معنای اطاعت نکردن از کفار و مشرکان، دستوری الهی بر پیامبر اکرم (ص) است که در فضای مکه برای مقابله با مشرکان صادر شده است؛ در حقیقت خدا با این فرمان، خواسته که جامعه اسلامی در عرصه‌های مختلف زندگی در برابر خواسته دشمنان خود تسلیم نشوند و مطابق میل آن‌ها رفتار نکنند. مؤمنان باید نهایت تلاش خود را در جهت اقتدار جامعه اسلامی به کار گیرند تا دشمن نتواند با اقدامات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی خود به تسلط بر جامعه دست یابد و نتواند آن‌ها را به تبعیت از خود وادار کند. در این پژوهش، نگارنده به منظور بررسی دیدگاه رهبر انقلاب اسلامی ایران پیرامون جهاد کبیر با روشی توصیفی - تحلیلی به ساماندهی پژوهش پرداخته است. برای گردآوری اطلاعات از روش کتابخانه‌ای و برای تحلیل داده‌ها از روش تحلیل مضمون استفاده شده است. نتایج پژوهش نشان داد که رهبر انقلاب اسلامی، سه رکن اصلی؛ حساسیت در مقابل دشمن و نقشه او، عدم تبعیت از دشمن و مقاومت و ایستادگی در مقابل دشمن را در مفهوم جهاد کبیر مورد توجه و تأکید خویش قرار دادند. همچنین محورهای اساسی دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای پیرامون جهاد کبیر را می‌توان ذیل پنج محور؛ مفهوم‌شناسی، الزامات، نقش آفرینان، عرصه‌ها و پیامد و آثار جهاد کبیر، سازماندهی کرد. واژگان کلیدی: آیت‌الله خامنه‌ای، نفوذ، مقاومت، جهاد، جهاد کبیر.

مقدمه بیان مسئله

مقاومت در مقابل کافران و تسلیم‌ناپذیری در برابر دشمنان خدا، یکی از ضروریات اساسی دین اسلام و همه ادیان الهی است؛ چراکه اساسی‌ترین آموزه ادیان الهی، توحید و مبارزه با شرک می‌باشد. دفاع در برابر تهاجم و زیاده‌خواهی دشمنان، نه تنها دستور الهی بلکه منطبق بر عقل و فطرت انسانی است و هر موجودی از هستی خود دفاع می‌کند. قرآن کریم با تأکید بر مقاومت در برابر دشمنان و پرهیز از مماشات با آنان اعلام می‌دارد که دشمنان اسلام هرگز از مسلمانان راضی نخواهند شد، مگر آنان اسلام را رها کنند و پیرو آنان شوند؛ «... وَلَا يَزَالُونَ يَقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا...» (بقره، ۲۱۷)، «وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ...» (بقره، ۱۲۰) از منظر قرآن کریم، اساسی‌ترین راهبرد در راستای تحقق عملیاتی نظریه مقاومت در برابر دشمنان اسلام، راهبرد «جهاد کبیر» (فرقان، ۵۲) است که تجربیات دهه‌های اخیر در انقلاب اسلامی ایران اجرایی بودن و نتیجه‌بخش بودن آن را به اثبات رسانده است. البته باید اذعان داشت که امروزه جهاد، اقتضائات و الزامات خاصی پیدا کرده است؛ زیرا وسایل ارتباطی چنان توسعه خیره‌کننده‌ای یافته که اقصی نقاط دنیا را به هم پیوند زده و درهم تنیده است و در نتیجه، دشمنی‌ها و رقابت‌ها و نیز توازن قدرت‌های جهانی در اشکال و قالب‌های جدیدی نمایان شده است، بنابراین به‌طور یقین شکل جهاد نیز در شرایط امروز جهان متفاوت خواهد بود و البته این به معنای تغییر مفهوم و معنای جهاد نخواهد بود؛ (بشارتی راد، نظریه مقاومت و راهبرد جهاد کبیر، پرتال جامع علوم و معارف قرآن) چنان‌که آیت الله خامنه‌ای در این زمینه می‌فرماید: «دفاع همیشه، با آلات قهریه نیست؛ با مشت نیست، با تفنگ نیست. گاهی دفاع، با فهمیدن است. گاهی دفاع، با زبان می‌باشد. گاهی دفاع از حقیقت، با حضور در جایی است.» (آیت‌الله خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از بسیجیان، ۱۳۷۶/۹/۵) «جهاد» مفهوم عامی است که دامنه معنایی گسترده‌ای را پوشش می‌دهد. «جهاد» در وهله نخست به دو شاخه اصلی «جهاد اصغر» به معنای مبارزه با دشمن بیرونی و «جهاد اکبر» به معنای مبارزه با دشمن درونی، تقسیم می‌شود که این دو معنا هم در آیات قرآن تجلی یافته و هم در لسان روایات به‌صراحت و به وفور مشاهده می‌شود (بشارتی راد، نظریه مقاومت و راهبرد جهاد کبیر، پرتال جامع علوم و معارف قرآن). تعبیر «جهاد کبیر» فقط یک مرتبه در آیه ۵۲ سوره فرقان آمده است. بسیاری از مفسران قرآن یادآور شده‌اند که جهاد کبیر همان مجاهدت فکری، علمی، فرهنگی و اعتقادی است، به عبارت دیگر، فعالیت علمی اندیشمندان اسلامی و متکلمان در پاسخ‌گویی به شبهات دشمنان اسلام کریم، یکی از مصادیق روشن و پُرارزش جهاد کبیر است (ر.ک: طبرسی،

۱۳۷۲: ۲۷۳/۷؛ آلوسی، ۱۴۱۵ق: ۳۳/۱۰؛ مکارم‌شیرازی، ۱۳۷۱: ۲۱/۴۰۲-۳۹۸) و تعبیر «جهاد» به معنای جد و جهد و به‌کار بردن نهایت نیرو در برابر دشمن است (طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۱۵/۲۲۸). بر همین اساس، برای پیروزی در هر نوع عملیاتی در هر سطح و میدانی با توجه به شرایط محیطی و منطقه‌ای نیازمند به‌کارگیری سلاح خاص و تجهیزات مختص آن نبرد است. جهاد اصغر جنگ سخت می‌باشد و نیازمند جنگ‌افزارهای مخصوص خود ولی جهاد کبیر از نوع جهاد علمی و فکری و فرهنگی است و برای پیروزی در این جبهه نیازمند نرم‌افزارهای می‌باشد که توانایی مقابله با تهاجم فکری، فرهنگی دشمن را داشته باشد. هدف در جهاد کبیر تقویت مبانی فکری و اعتقادی جبهه توحید است. ایجاد آمادگی ذهنی و روانی در مردم می‌باشد که مرعوب و فریفته برنامه‌ها و سیاست‌های مزورانه دشمن نشوند، هدف ساختن ظرفیت اجتماعی و تولید ابزار و نرم‌افزاری است که بتواند پیوندهای فکری و عاطفی و فرهنگی جامعه را قوام بخشد و ارتقا دهد (بشارتی‌راد، نظریه مقاومت و راهبرد جهاد کبیر، پرتال جامع علوم و معارف قرآن) و اما جهاد کبیر راه‌حل نفوذی می‌باشد که امروز جمهوری اسلامی با آن درگیر است (سیاوشی و موسوی‌نیا، ۱۳۹۷: ۳۰). اما با یک بیان دیگر، می‌توان گفت جهاد کبیر از دو منظر قرابت معنایی فراوانی با مسأله نفوذ دارد: نخست اینکه جریان نفوذ برای تحقق اهداف خود در جامعه، به‌دنبال کم کردن حساسیت‌ها نسبت به دشمن و از بین بردن غیریت آن است، با کم‌رنگ شدن غیریت، دشمن راحت‌تر می‌تواند نزدیک شده و نفوذ پیدا کند (الهی‌زاده و محمدی‌سیرت، ۱۳۹۵: ۴). دوم اینکه یکی از مسائلی که اهمیت جهاد کبیر در شرایط کنونی را چندبرابر کرده، ایجاد روابط گسترده‌تر جمهوری اسلامی ایران با کشورهای دیگر در شرایط کنونی می‌باشد. از این حیث جهاد کبیر با مفهوم نفوذ مرتبط است؛ چراکه جهاد کبیر و نفوذ را می‌توان از جمله مفاهیمی دانست که در یک فضای رابطه‌ای شکل می‌گیرد. در واقع اگر رابطه مادی یا غیرمادی، وجود نداشته باشد، احتمال رُخ دادن مسأله نفوذ و جهاد کبیر کمتر است. اما در صورت وجود شرایط ارتباط که خود مستلزم حضور می‌باشد، هرچه رابطه بیشتر باشد، میزان حضور بالاتر می‌رود و نفوذ محتمل‌تر خواهد شد (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۵: ۱۱۰). آیت‌الله خامنه‌ای، دشمنان حکومت اسلامی را در تلاش برای نفوذ در ایران به دو شکل نفوذ فردی و جریانی می‌داند و معتقد است از میان این دو شکل، نفوذ جریانی خطرناک‌تر است (سیاوشی و موسوی‌نیا، ۱۳۹۷: ۳۱). نفوذ جریانی، یعنی شبکه‌سازی در داخل ملت؛ ... یک هدف جعلی و دروغین مطرح‌کننده و افراد مؤثری که در جامعه اثرگذارند را به سمت موردنظرشان خودشان بکشانند. آن سمت موردنظر چیست؟ عبارت است از تغییر باورها، تغییر آرمان‌ها، تغییر نگاه‌ها، تغییر سبک زندگی؛ کاری‌کننده که این شخصی که مورد نفوذ قرار گرفته، تحت تأثیر نفوذ قرار گرفته، همان چیزی را فکر کند که آن

آمریکایی فکر می‌کند؛ یعنی کاری کنند که شما همان‌گونه به مسأله نگاه کنی که یک آمریکایی نگاه می‌کند... هدف این است، هدف نفوذ این می‌باشد؛ نفوذ جریانی، نفوذ شبکه‌ای، نفوذ گسترده؛ نه موردی. اگر این نفوذ نسبت به اشخاصی انجام گیرد که این‌ها در سرنوشت، سیاست و آینده کشور تأثیری دارند، شما ببینید چه اتفاقی می‌افتد؟ آرمان‌ها، ارزش‌ها، خواست‌ها و باورها تغییر پیدا خواهند کرد (خامنه‌ای، بیانات در دیدار فرماندهان گردان‌های بسیج، ۱۳۹۴/۹/۴). پس در نفوذ جریانی، تغییر محاسبه در مسئولان، تغییر باورها در مردم، اثرگذاری در مراکز تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری مورد توجه قرار می‌گیرد (سیاوشی و موسوی‌نیا، ۱۳۹۷: ۳۱). آیت‌الله خامنه‌ای معتقد است بخشی از این نقشه‌ها از طریق تهاجم به مبانی و بنیان‌های محافظ انقلاب اسلامی است، انجام می‌گیرد و حمله به سپاه، شورای نگهبان، نیروهای مومن و حزب‌اللهی و... به همین سبب است (سیاوشی و موسوی‌نیا، ۱۳۹۷: ۳۱ و ۳۲). بنابراین در این تهاجم همه‌جانبه دشمن، نیازمند رهبری حکیم و مقتدر هستیم که بتوان با رهنمودهای او که همچون چراغی است که نقشه مسیر را نشان می‌دهد، مسیر را به سلامت طی کنیم. در این زمینه لازم است بیانات و نصایح ایشان در مسائل، رخدادهای، موقعیت‌ها و سطوح مختلف مورد بررسی دقیق قرار گیرد و مسئولان سطوح مختلف و مردم بدان‌ها توجه کامل کنند. همچنین ضرورت پژوهش نیز به این دلیل است که تمام اعضا و نهادها و دستگاه‌های جامعه همگی باید در جهت اهدافی مشخص گام بردارند و از اتلاف منابع خودداری کنند؛ زیرا جزئی‌ترین خطایی در این تهاجم همه‌جانبه دشمن، خود می‌تواند موجی از مشکلات و آسیب‌های غیرقابل جبران را در پیش داشته باشد، به همین دلیل درک صحیح از جهاد کبیر، لوازم و مناسبات آن از یک‌سو و توجه به مطالبات و منویات آیت‌الله خامنه‌ای از سوی دیگر، بیش از گذشته ضرورت دارد. ان‌شاءالله با توجه و عمل به فرامین آیت‌الله خامنه‌ای، بتوانیم با کم‌ترین اتلاف منابع، بیش‌ترین پیشرفت و اعتلای کشور را در همه زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و... رقم بزنیم.

پژوهش‌های پیشین

صحرائی (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «سازه مفهومی «جهاد کبیر» در گفتمان سیاست خارجی مقام معظم رهبری»؛ عرصه تحلیل سیاست خارجی یکی از مهم‌ترین حیطه‌های پژوهشی علوم سیاسی و روابط بین‌الملل است که به بحث در جهت تبیین رفتارها و جهت‌گیری‌های خارجی دولت‌ها به‌عنوان اساسی‌ترین برون‌داد سیاست خارجی هر کشور می‌پردازد. همچنین در پژوهشی دیگر، کریمی و بخشی (۱۳۹۹) با عنوان «مفهوم‌شناسی جهاد کبیر در قرآن کریم و تبیین عرصه‌های آن»؛ جهاد کبیر تنها ترکیب وصفی در حوزه جهاد، در آیات قرآن کریم است. از آنجایی که در آیات

قرآن و نیز سنت اهل بیت، جنبه نظامی در موضوع جهاد پُررنگ و برجسته می‌باشد، شایسته است موضوع «جهاد کبیر» مورد بررسی قرار گیرد تا روشن شود آیا جهاد کبیر نیز در حوزه نظامی است یا به عرصه‌های دیگری مربوط می‌شود. مفسران و فقها نوعاً در مورد جهاد به معنای جنگ نظامی به تفصیل بحث کرده‌اند، اما در باب جهاد کبیر، مصداق و عرصه‌های آن، پژوهش‌چندانی صورت نگرفته است. از این رو مسأله اصلی مقاله پیش‌رو، تبیین چیستی مفهوم جهاد کبیر در قرآن کریم و بیان مهم‌ترین عرصه‌های آن است که نوآوری مقاله را تشکیل می‌دهد. همچنین پورجباری (۱۳۹۶) در کتابی با عنوان «جهاد کبیر در اندیشه امام خامنه‌ای (مبانی، مفاهیم و الزامات)»؛ جهاد کبیر در اندیشه رهبری را مورد بحث قرار داده است، اما به طور مستقیم و مستقل در قرآن بررسی نکرده است، همچنین مطلبی جونتقانی (۱۳۹۶) در کتابی با عنوان «جهاد کبیر» به جنبه‌های سیاسی جهاد کبیر توجه کرده و به عرصه‌های آن پرداخته است. اما مقاله حاضر؛ همه ابعاد جهاد کبیر را از دیدگاه رهبری انقلاب اسلامی مورد بررسی قرار داده که در جای خود منحصر به فرد و نیز جامع می‌باشد.

روش تحقیق

این تحقیق از نوع کیفی و برای جمع‌آوری داده‌ها از مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای استفاده شده است. روش استفاده مقاله، پژوهش «اسنادی» است که طی آن منابع و اسناد مکتوب در زمینه پژوهش با رویکردی «تبیینی-تحلیلی» مطالعه و فیش‌برداری شده و با استفاده از مطالب، تحلیل‌ها و تبیین‌های موردنیاز برای پاسخ به سؤالات اصلی پژوهش صورت گرفته است؛ به عبارت دیگر به منظور پاسخ به پرسش‌های پژوهش از روش «تحلیل مضمون» استفاده شده است. تحلیل مضمون، روش شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای داده‌های کیفی می‌باشد. این روش، فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و گوناگون را به داده‌هایی غنی و تفصیلی بیان می‌کند (عابدی‌جعفری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۵۳). جامعه آماری این پژوهش مجموعه بیانات آیت‌الله خامنه‌ای است. جهت‌گیری پژوهش توصیفی و با هدف درک بهتر دیدگاه، اندیشه‌ها و بیانات آیت‌الله خامنه‌ای پیرامون جهاد کبیر می‌باشد. هدف پژوهش، تبیین و بررسی دیدگاه رهبری پیرامون جهاد کبیر است؛ بنابراین در این نوشتار سعی شده است تا با استفاده از تحلیل مضمون مجموعه بیانات رهبری انقلاب اسلامی تا آنجا که ممکن است دیدگاه رهبری پیرامون جهاد کبیر، به طور دقیق تبیین و به دو پرسش تحقیق، به طور کامل و جامع پاسخ داده شود. در سوال نخست، ابعاد اصلی دیدگاه رهبری پیرامون جهاد کبیر، از بیانات ایشان استخراج شده است، همچنین در سوال دوم، مطالبات رهبری از مخاطبان در سطوح مختلف در زمینه جهاد کبیر به طور کامل و جامع، از بیانات ایشان استخراج شده است.

جهاد کبیر در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

در پاسخ به سؤال اول پژوهش؛ (۱) ابعاد اصلی دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای ایران پیرامون جهاد کبیر چیست؟ می‌توان ابعاد اصلی دیدگاه ایشان را ذیل پنج محور اصلی؛ مفهوم‌شناسی، الزامات، نقش آفرینان، عرصه‌ها و پیامد و آثار جهاد کبیر، سازماندهی کرد.

۱- مفهوم‌شناسی جهاد کبیر

۱-۱- جهاد

آموزه جهاد در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای محدود به جنبه نظامی نیست، بلکه در منظومه فکری ایشان مفهوم جهاد به معنای مبارزه است؛ «جهاد با جهد و تلاش از لحاظ ریشه یکی اند؛ یعنی در آن معنای جهد و کوشش وجود دارد؛ اما جهاد فقط این نیست؛ جهاد یعنی مبارزه؛ مبارزه در همین اصطلاح متعارف فارسی امروز ما. مبارزه انواع و اقسامی دارد: مبارزه علمی داریم، مبارزه مطبوعاتی داریم، مبارزه سیاسی داریم، مبارزه اقتصادی داریم، مبارزه نظامی داریم، مبارزه آشکار داریم، مبارزه پنهان داریم؛ اما یک نقطه مشترک در همه این‌ها وجود دارد و آن اینکه در مقابل یک خصم است؛ در مقابل یک مانع است. مبارزه با دوست معنی ندارد؛ مبارزه در مقابل یک دشمن است.» (خامنه‌ای، بیانات در بازدید از پژوهشکده رویان، ۱۳۸۶/۰۴/۲۵).

همچنین آیت‌الله خامنه‌ای، جهت فعالیت، تلاش و مبارزه را در تبیین مفهوم جهاد مهم برمی‌شمارند و بر آن تأکید می‌کنند؛ «اما [فعالیت] در چه جهتی باشد تا جهاد باشد؟ این مهم است. نگاه کنید ببینید برای کشور شما، برای انقلاب شما، برای اهدافی که این انقلاب ترسیم کرده، کدام دشمن عنود در کمین نشسته و شما باید با آن دشمن عنود مبارزه کنید؟ کارتان در آن صراط که شد، می‌شود جهاد ... یعنی این تیری است که مستقیم می‌خورد به دشمن. این، می‌شود جهاد.» (خامنه‌ای، بیانات در بازدید از پژوهشکده رویان، ۱۳۸۶/۰۴/۲۵)

۱-۲- جهاد کبیر

آیت‌الله خامنه‌ای در جایگاه رهبری انقلاب اسلامی به وجود جنگی غیر از جنگ سنتی، هشدار می‌دهند و بنابر این مهم، تعریف نوآورانه‌ای از جهاد و انواع آن، براساس استنباطی که از ادله قرآنی و روایی داشته‌اند را بیان می‌فرمایند؛ «[امروز] جنگ نظامی مطرح نیست؛ امروز برای کشور ما جنگ نظامی سنتی و متعارف احتمال بسیار بسیار ضعیفی است، لکن جهاد باقی است؛ در بین جهادها، جهادی هست که خدای متعال در قرآن آن را «جهاد کبیر» نام نهاده: وَ جَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا؛ در سوره مبارکه فرقان است؛ «بِه» یعنی به قرآن، «جِهْدْهُمْ بِهِ» یعنی به وسیله قرآن با آن‌ها جهاد کن؛

جهاداً کبیراً. این آیه در مکه نازل شده است. درست توجه کنند جوان‌های عزیز! در مکه جنگ نظامی مطرح نبود؛ پیغمبر و مسلمان‌ها مأمور به جنگ نظامی نبودند، کاری که آن‌ها می‌کردند کار دیگری بود؛ همان کار دیگر است که خدای متعال در این آیه شریفه می‌گوید: وَ جَاهِدُهُمْ بِهٖ جِهَادًا كَبِيرًا. آن کار دیگر چیست؟ آن کار دیگر، ایستادگی و مقاومت و عدم تبعیت [است]. فَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَ جَاهِدُهُمْ بِهٖ جِهَادًا كَبِيرًا؛ از مشرکان اطاعت نکن. اطاعت نکردن از کفار همان چیزی است که خدای متعال به آن گفته جهاد کبیر. این تقسیم‌بندی غیر از تقسیم‌بندی جهاد اکبر و جهاد اصغر است: جهاد اکبر که از همه سخت‌تر است، جهاد با نفس است، همان چیزی است که هویت ما را، باطن ما را حفظ می‌کند؛ جهاد اصغر، مجاهدت با دشمن است، منتها در بین جهاد اصغر یک جهاد هست که خدای متعال آن را «جهاد کبیر» نام نهاده که آن همین است. «جهاد کبیر» یعنی چه؟ یعنی اطاعت نکردن از دشمن، از کافر؛ از خصمی که در میدان مبارزه با تو قرار گرفته، اطاعت نکن. اطاعت یعنی چه؟ یعنی تبعیت؛ تبعیت نکن.» (خامنه‌ای، بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۵/۰۳/۰۶)

در آیه مورد بحث، «فَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَ جَاهِدُهُمْ بِهٖ جِهَادًا كَبِيرًا»، محل بحث نیز درباره مرجع ضمیر «ه» در «به» است. آیه می‌فرماید «از کافران اطاعت نکن و به وسیله آن» با آن‌ها جهاد کبیر کن. حال پرسش این است که مرجع ضمیر «آن» در این آیه چیست و ضمیر «ه» به چه اسمی برمی‌گردد؟ در این آیه مرجع ضمیر «به» به صراحت ذکر نشده است؛ از این رو باید آن را مشخص کنیم. برخی مفسران لفظ «قرآن» را در تقدیر گرفته و ضمیر را به آن برمی‌گردانند و برخی دیگر، از فعل «فلا تطع» یک مصدر می‌سازند و ضمیر را به آن مصدر (یعنی «عدم اطاعت») برمی‌گردانند. بنابراین آیه براساس گروه نخست مفسران این‌گونه ترجمه می‌شود: «از کافران اطاعت نکن و به وسیله قرآن با آن‌ها جهاد کبیر کن.» و براساس نظر گروه دوم، این‌گونه ترجمه می‌شود: «از کافران تبعیت نکن و با آن تبعیت نکردن با آن‌ها جهاد کبیر کن.» (هدایتی، ۱۳۹۸)

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در ابتدا آیه را براساس نظر گروه نخست از مفسران، تبیین کرده و گفته‌اند: «در بین جهادها جهادی هست که خدای متعال در قرآن آن را "جهاد کبیر" نام نهاده: وَ جَاهِدُهُمْ بِهٖ جِهَادًا كَبِيرًا؛ در سوره مبارکه فرقان است؛ "به" یعنی به قرآن، "جاهدُهُمْ به" یعنی به وسیله قرآن با آن‌ها جهاد کن؛ جهاداً کبیراً.» (خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه‌السلام، ۱۳۹۵/۰۳/۰۳). اما بعد از تأمل و تدبر بیشتر و به‌کارگیری قواعد دیگر تفسیری، نظر دیگری ارائه می‌کنند که مطابق نظر گروه دوم از مفسران است. به همین دلیل ایشان معتقد است

ضمیر «به» به قرآن بر نمی‌گردد، بلکه به «عدم اطاعت» بر می‌گردد: «فلا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَ جَاهِدْهُمْ بِهِ، یعنی "بعدم الاطاعة"؛ عدم الاطاعة یعنی آن مصدری که فعل از آن انشقاق پیدا [می‌کند] و مستتر در آن فعل است؛ فلا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَ جَاهِدْهُمْ بِهِ، یعنی به این عدم الاطاعة، جهاداً کبیراً؛ پس عدم الاطاعة شد جهاد کبیر (هدایتی، ۱۳۹۸). آیه این دستور را می‌دهد که «چون کفار با تو دشمنی می‌کنند، تو نیز با اطاعت نکردن از آن‌ها با آنان دشمنی کن» (البیضاوی، ۱۴۱۸ق: ۴/۱۲۸). با این تعبیر، دستور به جهاد کبیر یعنی «استقامت در برابر دشمنان و مخالفت با آنان» (زمخشری و همکاران، ۱۴۰۷ق: ۳/۲۸۶؛ طبرسی، ۱۳۴۷: ۳/۱۴۲). و وظیفه پیامبر می‌شود «تبعیت نکردن» (هدایتی، ۱۳۹۸).

نتیجه اینکه مفهوم «جهاد کبیر» به مفهوم «صبر و استقامت» گره خورده است و در حقیقت «عدم تبعیت» از دشمن، همان «استقامت و پایداری» می‌باشد؛ از این رو می‌توان گفت کارکرد اصلی «استقامت و ایستادگی» در «جهاد کبیر» است؛ بلکه «صبر» به معنای «استقامت» تنها در «جهاد کبیر» معنا پیدا می‌کند (هدایتی، ۱۳۹۸).

بنابراین جهاد کبیر در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای، مبارزه و مقاومت در دو بُعد سلبی و ایجابی مطرح است، بُعد سلبی همان عدم تبعیت و اسقامتی در مقابل دشمن است که مانند تیری در قلب دشمن و تدبیر او فرود می‌آید و نقش‌های او را خنثی می‌کند و حرکت او را مختل می‌نماید و مانع نفوذ دشمن می‌شود. و اما بُعد ایجابی جهاد کبیر، مبارزه برای تبدیل جهان به شکل اسلام فرموده است که نمود آن را در زنجیره تمدن‌سازی نوین اسلامی (انقلاب اسلامی، نظام اسلامی، دولت اسلامی، جامعه اسلامی و تمدن اسلامی) می‌توان یافت. آیت‌الله خامنه‌ای با توجه به هدف بعثت می‌فرماید: «پیغمبر برای این مبعوث می‌شود تا شکل زندگی و نظام زندگی انسان‌ها را به صورتی که خدا می‌گوید، درست کند. اگر شما در زمان خودتان دیدید که بشریت با شکل خدا فرموده زندگی نمی‌کند، دیدید که انسانیت از داشتن یک جامعه الهی محروم است، دیدید که مکتب‌های گوناگون دارند بشریت را به این سو و آن سو می‌کشند و اسلام برای گوشه مغز و گوشه دل انسان‌ها باقی مانده و بس، وظیفه و تعهد شما براساس شهادتی که به رسالت پیغمبر می‌دهید این است که بکوشید تا دنیا را به شکل اسلام فرموده در بیاورید؛ این مسئولیت و تعهد نبوت است.» (خامنه‌ای، مسجد امام حسن علیه السلام مشهد، ۱۳۵۳/۰۷/۱۸). بنابراین این تعهد به نبوت، همان بُعد ایجابی جهاد کبیر است که ایجاد دولت مقاومت در سطح کلان برای ایجاد جامعه اسلامی و در نهایت تمدن اسلامی در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای مطرح می‌باشد. می‌توان مختصات دولت مقاومت در اندیشه

رهبر انقلاب، را اسلامی بودن (مبنا)، انقلابی بودن (پویایی) و مردمی بودن نظام بیان کرد (سیاوشی و موسوی‌نیا، ۱۳۹۷: ۲۱۳) که انسان‌سازی در بستر حیات طیبه، مهم‌ترین هدف دولت مقاومت برای ایجاد جامعه اسلامی خواهد بود.

همچنین رهبر انقلاب جهاد کبیر را برگرفته از تفکر اسلامی و تعالیم الهی است، می‌داند: تفکر اسلامی که وادار می‌کند شما را که زیر بار دشمن کافر و جبهه کفر و استکبار نروید (خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه‌السلام، ۱۳۹۵/۰۳/۰۳) و همچنین ایشان می‌فرمایند: جمهوری اسلامی با تعلیم الهی، حاضر نیست از دشمن مستکبر کافر تبعیت کند، از جبهه کفر و استکبار تبعیت کند (خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه‌السلام، ۱۳۹۵/۰۳/۰۳).

۲- الزامات جهاد کبیر

۲-۱- خودسازی و کادرسازی

جهاد کبیر و تولید اقتدار ریشه محکمی نیز در خودسازی و کادرسازی دارد، زیرا «هر کسی (گروهی) که در درون خود منهزم شد، در صحنه، قطعاً منهزم خواهد شد... این نباید به وجود بیاید؛ مراقب باشیم که این به وجود نیاید.» (خامنه‌ای، بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۵/۰۳/۰۶). بنابراین جوان مؤمن و انقلابی باید «هم خود را به معنای واقعی کلمه بسازد، هم ثابت قدم بماند.» (خامنه‌ای، بیانات در دیدار اعضای انجمن‌های اسلامی دانش‌آموزان، ۱۳۹۵/۰۲/۰۱) و همچنین افسر جنگ نرم باید «هم خودسازی کند، هم دگرسازی» (خامنه‌ای، بیانات در دیدار اعضای انجمن‌های اسلامی دانش‌آموزان، ۱۳۹۵/۰۲/۰۱) و جبهه حق را قوی و مقاوم نماید. در این زمینه، در گام دوم، خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی برای نیل به تمدن نوین اسلامی به نیروسازی و تربیتی گسترده‌تر و کیفی‌تر از جوانان تربیت‌شده در گام اول نیازمند است. بنابراین در گام دوم (انقلاب) باید جهادی مضاعف در حیطه تزکیه و تعلیم صورت گیرد. مبارزه عمیقی در این حیطه در جریان است. امروز تلاش دشمن بر هجمه تربیتی است. دوگانه «اسلام و استکبار» در حوزه تربیت در حال رُخ‌نمایی و جدال است (بیات، ۱۳۹۷).

۲-۱-۱- تقوا

یکی از الزامات جهاد کبیر که در قرآن هم ذکر شده، تقوا است؛ «اتَّقِ اللَّهَ وَ لَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ!» پیغمبر! تقوا داشته باش و از کافران تبعیت نکن؛ (احزاب، ۱). ما می‌دانیم مشکلات تو را، ما می‌دانیم فشارهایی که بر تو وارد می‌کنند تا تو را وادار به تبعیت کنند - تهدید می‌کنند، تطمیع می‌کنند - اما شما مراقب امر و نهی الهی باش، اتَّقِ اللَّهَ، حواست جمع باشد (خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری

و تربیت پاسداری امام حسین علیه السلام، ۱۳۹۵/۰۳/۰۳). آیت‌الله خامنه‌ای برای تبیین این مطلب به نمونه قرآنی رجوع می‌دهند؛ «إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا» (آل عمران، ۱۵۵). این هم آیه قرآن [است]. روز جنگ اُحد عده‌ای نتوانستند مقاومت کنند، میدان را رها کردند، پیروزی را تبدیل به شکست نمودند. در جنگ اُحد مسلمان‌ها پیروز شده بودند، منتها غفلت یا خیانت یا دنیاطلبی و کوتاه‌بینی یک عده معدودی، همان پیروزی را تبدیل به شکست کرد. قرآن می‌گوید آن کسانی که موجب این حادثه شدند، إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا؛ این کارهایی که قبلاً آن‌ها با خودشان کردند، آن‌ها را در معرض این لغزش قرار داد. عزیزان من! گناهان، بی‌توجهی به خود، عدم رعایت تقوا این جوری است. اگر می‌خواهیم در مقابل جبهه استکبار ایستادگی و مقاومت کنیم، به آن عزت، آن شرف، آن اقتداری که جمهوری اسلامی لایق آن است و انقلاب به ما وعده آن را داده برسیم، احتیاج داریم به اینکه در رفتار شخصی خودمان رعایت‌های لازم را بکنیم؛ آن تقوا را حفظ کنیم؛ [این] نیاز ما است.» (خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از دانشجویان، ۱۳۹۵/۰۴/۱۲)

۲-۱-۲- اطاعت و تبعیت از وحی

در جنگ نرم که خطر نفوذ دشمن وجود دارد، تبعیت از وحی به‌عنوان یکی از الزامات جهاد کبیر، در جهت مقاوم‌سازی و اقتدار جامعه مسلمین در برابر دشمن مطرح می‌شود؛ «تو برنامه داری؛ تو برنامه کار داری، برنامه زندگی داری؛ وحی الهی تو را تنها نگذاشته است؛ قرآن در اختیار تو است، اسلام در اختیار تو است، برنامه اسلام در اختیار تو است.» (خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه السلام، ۱۳۹۵/۰۳/۰۳). همچنین با توجه به اینکه جهاد کبیر طرح راهبرد دفاعی مقابله با تهدیدات نفوذ اقتصادی، سیاسی و فرهنگی است؛ اقتصاد اسلامی (اقتصاد مقاومتی)، سیاست و حکومت اسلامی و فرهنگ ایرانی - اسلامی (سبک زندگی اسلامی و ...) به‌عنوان برنامه‌های مهم اسلام در عرصه این جهاد، در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای مطرح است. ایشان می‌فرمایند: «آنچه اسلام مطرح می‌کند، این است که عرصه فعالیت این دین، تمام گستره زندگی بشر است؛ از اعماق قلب او تا مسائل اجتماعی، تا مسائل سیاسی، تا مسائل بین‌المللی، تا مسائلی که به مجموعه بشریت ارتباط دارد» (خامنه‌ای، بیانات در دیدار میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی و جمعی از مسئولان نظام، ۱۴۰۰/۸/۲).

۲-۱-۳- توکل

با توجه به خطر نفوذ و فشارهای دشمن در قالب وسوسه، تهدید، تطمیع و...، آیت‌الله خامنه‌ای یکی از الزامات جهاد کبیر را توکل به خدا برمی‌شمارند؛ «خب، خطر وجود دارد، فشار می‌آورند؛ و تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا؛ (أحزاب، ۳). در مقابل همه این فشارها، به خدا تکیه کن.» (خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه‌السلام، ۱۳۹۵/۰۳/۰۳)؛ چراکه با تهاجم همه‌جانبه دشمن در جنگ نرم، پیروی نکردن از کافران و منافقان و پیروی از وحی، مشکلاتی دارد که راه مبارزه با آن، توکل به خداست (سیاوشی و موسوی‌نیا، ۱۳۹۷: ۱۶). آیت‌الله خامنه‌ای معنای حقیقی توکل را این‌گونه تبیین می‌کنند؛ «تَوَكَّلْ معنایش این نیست که کار را رها کنی؛ بنشینید تا خدا بیاید عوض شما کار را انجام بدهد؛ این نیست؛ تَوَكَّلْ این است که شما راه بیفتید، عرق بریزید، تلاش کنید، آن وقت یقین داشته باشید که خدای متعال شما را کمک خواهد کرد» (خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه‌السلام، ۱۳۹۵/۰۳/۰۳). امام خامنه‌ای حضور مردم در صحنه را یکی از نمودهای توکل اجتماعی برمی‌شمارند؛ ملت ایران در صحنه است؛ در میان این ملت، زمره عظیمی حضور دارند که حاضرند جان‌شان را فدا کنند؛ این همان چیزی است که قدرت خدا را می‌آورد پشت سر انسان (خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه‌السلام، ۱۳۹۵/۰۳/۰۳). از جمله می‌توان به حضور حماسی مردم در نُه دی و خنثی‌سازی فتنه ۸۸ اشاره کرد؛ «راز ماندگاری این انقلاب، اتکای به ایمان‌هاست؛ اتکای به خداست. از این رو شما می‌بینید آن روزی که توده عظیم مردم در سرتاسر کشور احساس کنند که دشمنی‌ای متوجه انقلاب است، احساس کنند که دشمنی جدی‌ای وجود دارد، بدون فراخوان حرکت می‌کنند می‌آیند. روز نُه دی شما دیدید در این کشور چه اتفاقی افتاد و چه حادثه‌ای پیش آمد» (خامنه‌ای، بیانات در دیدار فرمانده و پرسنل نیروی هوایی ارتش، ۱۳۸۸/۱۱/۱۹).

۲-۱-۴- اخلاص و هوشمندی

آیت‌الله خامنه‌ای اخلاص و هوشمندی را جزو الزامات جهاد کبیر می‌داند؛ «همه هوشمندانه حرکت کنند؛ این جهاد هوشمندی لازم دارد، این جهاد اخلاص لازم دارد. این جهاد مانند جهاد نظامی نیست که کسانی در آنجا بدرخشند و چه شهیدشان، چه زنده‌شان و چه جانبازشان مانند قهرمان نشان داده بشوند- که ماها افتخار می‌کنیم به این شهدا و این جانبازان و ایثارگران- این جهاد جهادی است که ممکن است کسی خیلی هم زحمت بکشد، اما چهره او را هیچ‌کس نشناسد؛ اخلاص لازم دارد این جهاد» (خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین

علیه‌السلام، ۱۳۹۵/۰۳/۰۳). با توجه به اینکه قهرمانی مجاهدان این عرصه از جهاد، بروز و ظهور بیرونی نخواهد داشت که پاداش و تشویق امام و امت را در پی داشته باشد، بنابراین آنچه مجاهد را به حرکت و تلاش بیشتر وا می‌دارد، از یک‌سو انگیزه الهی و عشق انجام وظیفه و از سوی دیگر عدم وجود انگیزه‌های نفسانی و دنیوی به‌عنوان موانع حرکت و مجاهدت است؛ «اخلاص یعنی اینکه انسان، کار را برای خدا و به عشق انجام وظیفه، انجام دهد. انسان برای هوای نفس، برای اشباع زیاده‌طلبی و افزون‌طلبی کار نکند! (خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از بسیجیان، ۱۳۷۶/۰۹/۰۵). طبق سنت الهی «چنین کاری پیش می‌رود. این‌گونه کاری مانند شمشیر بُرنده، هر مانعی را از سر راه برمی‌دارد. امام با این سلاح، مجهز بود... آن سلاحی که هیچ دشمن مادی، قادر به مقابله با آن نیست، سلاح ایمان مخلصانه و عمل مخلصانه است.» (خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از بسیجیان، ۱۳۷۶/۰۹/۰۵). به‌خصوص در جنگ نرم که دشمن با استفاده از ترفندهای نفوذ و به‌صورت پنهانی سعی در انحراف و نابودی طرف مقابل دارد، اخلاص از الزامات اصلی این جهاد محسوب می‌شود؛ زیرا که اخلاص سلاحی قوی و پنهان در مقابل نفوذ دشمن است، همچنین «سنت الهی بر این است که راه پاکان و صالحان و مخلصان بماند. اخلاص چیز عجیبی است» (خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از روحانیون، ۱۳۷۸/۰۱/۲۳). بنابراین طبق سنن الهی، تسهیل‌گر راه و جهاد فی سبیل‌الله خواهد بود و ماندگاری راه مخلصین که همان ماندگاری جمهوری اسلامی است، را در پی خواهد داشت.

همچنین آیت‌الله خامنه‌ای، هوشمندی را یکی دیگر از الزامات جهاد کبیر برمی‌شمارند؛ هوشمندی نسبت به هویت اسلامی، انقلابی و ملی خویش و منافع ملی و همچنین هوشمندی نسبت به دشمن و نقشه او، هر دو نیز حائز اهمیت و توجه است. برای نمونه رهبر انقلاب به هوشمندی در مذاکرات اشاره می‌کنند؛ «رابطه داشته باشند، مبادله بکنند، دادوستد بکنند، اما هویت و شخصیت اصلی خودشان را از یاد نبرند؛ این حرف ما است: وَ أَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ؛ (فرقان، ۵۲). مثل نماینده نظام اسلامی حرکت بکنند، مثل نماینده نظام اسلامی سخن بگویند. با همه، با هر جا که مصلحت کشور اقتضا می‌کند، قرارداد ببندید، اما مانند نماینده ایران اسلامی و نماینده اسلام پشت میز قرارداد بنشینید.» (خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه‌السلام، ۱۳۹۵/۰۳/۰۳). هوشمندی در این عرصه سبب حساسیت بیشتر نسبت به دشمن و نقشه او می‌شود و عدم تبعیت از دشمن و مقاومت در برابر دشمن را در پی خواهد داشت.

۲-۲- دشمن‌شناسی

دشمن‌شناسی یکی از الزامات جهاد کبیر در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای است؛ «دشمن را باید شناخت و در مقابل کارهای او باید حساسیت نشان داد» (خامنه‌ای، بیانات در مراسم بیست‌وهفتمین سالگرد رحلت امام خمینی (رحمه‌الله)، ۱۴/۰۳/۱۳۹۵). بنابراین باید بدانیم، «اولاً دشمن کیست؟ دشمن، امروز مشخصاً عبارت است از آمریکا، انگلیس، زرسالاران بین‌المللی، صهیونیست‌ها و دنباله‌هایشان؛ اصلی‌ها این‌ها هستند.» همچنین باید بدانیم، «آمریکا دشمن است با جمهوری اسلامی، با ایران مستقل، با ایران روبه‌جلو و پیش‌رونده.» (خامنه‌ای، بیانات در دیدار مردم قم، ۱۹/۱۰/۱۳۹۵) که این دشمنی‌ها برخاسته از «ذات استکباری» دشمن است که استقلال ملت‌ها را برنمی‌تابد؛ «ذات نظام سلطه اقتضا می‌کند که با نظامی مانند نظام جمهوری اسلامی دشمن باشد.» (خامنه‌ای، بیانات در مراسم بیست‌وهفتمین سالگرد رحلت امام خمینی (رحمه‌الله)، ۱۴/۰۳/۱۳۹۵) سپس رهبر انقلاب هدف اصلی دشمن را افشا می‌کند؛ «[همه] باید بدانند... که هدف‌شان ملت ایران است، هدف‌شان ایران اسلامی است، هدف‌شان نظام اسلامی است.» (خامنه‌ای، بیانات در دیدار مردم قم، ۱۹/۱۰/۱۳۹۵) که برای دستیابی به این هدف اصلی، دشمن اهداف میانی دیگری را دنبال می‌کند، از جمله؛ «تغییر باورها، تغییر آرمان‌ها، تغییر نگاه‌ها، تغییر سبک زندگی» (خامنه‌ای، بیانات در دیدار فرماندهان گردان‌های بسیج، ۴/۰۹/۱۳۹۴). در اصل آمریکایی‌ها با در پیش گرفتن استراتژی «نفوذ»، به دنبال از بین بردن «تهی شدن نظام از محتوای اسلامی» به‌عنوان مهم‌ترین مؤلفه «اقتدار و قدرت ملی» ما هستند؛ چراکه این ایدئولوژی اسلامی طبق بیانات رهبری همان چیزی است «که وادار می‌کند شما را که زیر بار دشمن کافر و جبهه کفر و استکبار نروید. این است که موجب دشمنی است.» و این موجب اقتدار و استقلال ملت‌ها و همچنین ضد ذات استکباری دشمن نیز هست (خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه‌السلام، ۰۳/۰۳/۱۳۹۵). بنابراین دشمن درصدد است، هویت اسلامی و انقلابی ملت‌ها را از بین ببرد که «شناخت شیوه‌های دشمنی؛ راه و رسم‌ها و سمت‌وسوهایی را که این‌ها برای دشمنی در نظر گرفته‌اند» (خامنه‌ای، بیانات در دیدار مردم قم، ۱۹/۱۰/۱۳۹۵) مهم و حیاتی می‌نماید. همچنین رهبر انقلاب تأکید می‌کند، دشمن در این جنگ نرم قصد دارد «تا تو را وادار به تبعیت کنند- که (گاهی) تهدید می‌کنند، (گاهی) تطمیع می‌کنند (خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از دانشجویان، ۱۲/۰۴/۱۳۹۵). و اما با توجه به اینکه جهاد کبیر طرح راهبرد دفاعی مقابله با تهدیدات جریان نفوذ است. رهبر انقلاب به سه عرصه اصلی دشمن در نفوذ نرم تأکید می‌کنند، نفوذ فرهنگی که البته پیچیده‌ترین نوع نفوذ است که در آن، سوژه‌سازی یا گفتمان‌سازی صورت می‌پذیرد تا در این فضای گفتمانی، هویت فرد (طبق خواسته دشمن) ساخته شود

(موسوی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۱) و نفوذ سیاسی یکی دیگر از ابعاد مهم نفوذ دشمن است که در دستگاه‌ها و نهادهای سیاسی کشور رُخ می‌دهد. در این نوع از نفوذ، تلاش بر این است با انواع حرب‌ها نظیر تهدید، تشویش، اغوا و فریب بر رفتار مسئولان نظام تأثیر گذارند. با قرار گرفتن کشور تحت نفوذ سیاسی، حرکت کشور و جهت‌گیری آن بر طبق اراده دشمنان خواهد بود (خامنه‌ای، بیانات در جمع فرماندهان سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ۱۳۹۴/۶/۲۵) و نفوذ اقتصادی که به معنای تسلط بر نهادها و ساختارهای اقتصادی یک جامعه است، با تضعیف پایه‌های اقتصادی یک کشور و از بین بردن استقلال اقتصادی آن در پی «وابسته‌سازی» مدیریت اقتصادی کشور رُخ می‌دهد (موسوی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۰) که از ابزار «تحریم اقتصادی» (۱۳۹۵/۰۳/۰۶) و ... در این زمینه استفاده می‌کنند.

۲-۳- حفظ شعارهای انقلاب

با توجه به اینکه جریان نفوذ به‌عنوان یکی از تهدیدات مهم در مسیر ارزش‌ها و آرمان‌های انقلاب محسوب می‌شود، آیت الله خامنه‌ای یکی از الزامات جهاد در این عرصه را، حفظ شعارهای انقلاب برمی‌شمارند؛ چراکه «شعارها هدف‌ها را نشان می‌دهند، شعارها راه را به ما نشان می‌دهند، شعارها مانند علامت‌هایی هستند که در راه می‌گذارند برای اینکه انسان راه را اشتباه نکند» (خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه‌السلام، ۱۳۹۵/۰۳/۰۳). همچنین ایشان تأکید می‌کنند؛ «عمق، تعمق و ژرف‌نگری در همه این شعارها باید وجود داشته باشد. سعی کنید در مسائل تعمق کنید؛ وقتی عمق‌یابی کردید، این ایمان مستقر با هیچ نیرویی از شما جدا نخواهد شد.» بنابراین بدون هیچ شک، حفظ و زنده نگه داشتن شعارهای انقلابی، هویت انقلابی و ضددشمن را زنده نگه خواهد داشت، و در چنین شرایطی هویت غیرخودی، امکان تحمیل خود بر جامعه اسلامی را ندارد (سیاوشی و موسوی‌نیا، ۱۳۹۷: ۳۶).

۲-۴- تبیین و روشننگری

در این جهاد کبیر و تولید اقتدار که راه مقابله با نفوذ است، همه نیروهای مؤمن و انقلابی، به‌خصوص افسران جوان جنگ نرم وظیفه مهمی دارند؛ وظیفه تبیین و روشننگری، زیرا «امروز این جهاد کبیر به میزان زیادی متوقف به تبیین است ... سعی کنید ذهن‌ها را با عمق‌یابی، به اعماق حقایق و مسائل برسانید» (خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه‌السلام، ۱۳۹۵/۰۳/۰۳). روشننگری پادزهر نفوذ و تغییر باورهای مردم و جوانان است؛ افسر جوان جنگ نرم باید «هم خودسازی کند، هم دگرسازی» (خامنه‌ای، بیانات در دیدار اعضای انجمن‌های اسلامی دانش‌آموزان، ۱۳۹۵/۰۲/۰۱). همچنین با توجه به نفوذ سیاسی دشمن در مراکز تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری و اینکه با روشننگری است که می‌توان جلوی هرگونه انحرافی را سد کرد (خامنه‌ای،

بیانات در دیدار فرماندهان لشکر ۲۷ محمد رسول‌الله (ص)، ۱۳۷۵/۳/۲۰). می‌توان با تبیین صحیح، مسائل نزد مسئولان و مدیران کشور از انحراف در عرصه سیاسی که می‌توان تصمیمات راهبردی کشور را تحت‌الشعاع قرار دهد، جلوگیری به‌عمل آورد (موسوی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۷). بنابراین «جهاد تبیین»، مقوله و شاکله مهم از قدرت نرم است. «جهاد تبیین» به‌نوعی هم‌جهاد آفندی و هم‌جهاد پدافندی هم‌هست؛ اما این جهاد با جهاد کبیری که رهبر انقلاب از آن یاد می‌کنند هم مرتبط می‌شود و نکته مهمی که باید در «جهاد تبیین» در نظر گرفت، این است که ما به برنامه‌ریزی، هدف‌گذاری، ارتباطات گسترده و فزاینده و فراگیر، سازماندهی از پیش تعیین‌شده، طراحی‌های جدید، نظام ارزشی مبتنی بر انقلاب اسلامی و تصمیم‌گیری نیاز داریم. از نکات بسیار مهم در «جهاد تبیین» نوآوری، خلاقیت و انگیزه‌هایی است که باید بتوانیم خودمان را در آن نشان دهیم (رهبر، ۱۴۰۰).

۳- عرصه‌های جهاد کبیر

رهبر انقلاب ضمن تبیین مفهوم جهاد کبیر؛ «در میدان سیاست، در میدان اقتصاد، در میدان فرهنگ، در میدان هنر. در میدان‌های مختلف از دشمن تبعیت نکن؛ این شد «جهاد کبیر»» (خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه‌السلام، ۱۳۹۵/۰۳/۰۳). سه عرصه اصلی سیاسی، اقتصادی و فرهنگی برای این نوع از جهاد را برمی‌شمارند؛ چراکه نفوذ دشمن در این سه عرصه، جزو نقاط مهم، اساسی و اثرگذار نیز می‌باشد.

۳-۱- سیاسی

از نگاه رهبر معظم انقلاب اسلامی، نفوذ سیاسی در مراکز تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی رُخ می‌دهد (موسوی و همکاران، ۱۳۹۷: ۹). با نفوذ و تحت تأثیر قرار دادن دستگاه‌های مدیریتی یک کشور، همه تصمیم‌گیری‌های مهم و راهبردی بر طبق خواست و میل مستکبران به انجام خواهد رسید (خامنه‌ای، بیانات در جمع فرماندهان سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ۱۳۹۵/۶/۲۵). همچنین با توجه به اینکه دشمنان در استراتژی نفوذ درصدد «تهی شدن نظام از محتوای اسلامی» به‌عنوان مهم‌ترین مؤلفه «اقتدار و قدرت ملی» ما هستند، «دیپلماسی ایدئولوژی‌زدایی» را مطرح می‌کنند که «معنایش این است که اصول و مبانی انقلاب و اسلام را در سیاست داخلی و خارجی دخالت ندهیم.» (خامنه‌ای، بیانات در جمع فرماندهان سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ۱۳۹۵/۶/۲۵). اما رهبر انقلاب در ادامه تذکر می‌دهند؛ «چطور دخالت ندهیم؟ اصلاً این سیاست‌ها باید براساس این مبانی به‌وجود بیاید» (خامنه‌ای، بیانات در جمع فرماندهان سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ۱۳۹۴/۶/۲۵). بنابراین در جهاد کبیر به‌عنوان طرح راهبردی دفاعی مقابله با تهدیدات جریان نفوذ،

باید سه رکن اصلی آن در دستور کار قرار گیرد. نخست؛ حساسیت در برابر نسخه سیاسی دشمن؛ «نسخه سیاسی دشمن هم باید با احتیاط مورد توجه قرار بگیرد؛ حساسیت در مقابل دشمن این است» (خامنه‌ای، بیانات در مراسم بیست‌وهفتمین سالگرد رحلت امام خمینی (رحمه‌الله)، ۱۳۹۵/۰۳/۱۴). دوم؛ عدم تبعیت از دشمن؛ «طبعاً این حساسیت وقتی بود، دیگر تبعیت نخواهد بود و عرض کردیم که عدم تبعیت همان جهاد کبیر است» (خامنه‌ای، بیانات در مراسم بیست‌وهفتمین سالگرد رحلت امام خمینی ره، ۱۳۹۵/۰۳/۱۴) و سوم؛ مقاومت در عرصه سیاسی؛ «هزینه تسلیم شدن به مراتب بیشتر از هزینه مقاومت کردن و ایستادگی کردن است. بله، ایستادگی کردن ممکن است هزینه‌ای داشته باشد، اما دستاوردهای بسیار بزرگی دارد که صدها برابر آن هزینه برای ملت‌ها ارزش دارد؛ اما تسلیم شدن در مقابل دشمن عنود و لجوج و خبیث، جز لگدمال شدن، جز ذلیل شدن، جز بی‌هویت شدن هیچ اثری ندارد؛ این را باید همه بدانند. این قانون لایتحلف پروردگار است که فرمود: *فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلَامِ وَ أَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ وَ اللَّهُ مَعَكُمْ وَ لَنْ يَتْرُكُمُ أَعْمَالُكُمْ*؛ (محمد، ۳۵) سست نشوید، دعوت به سازش با دشمن نکنید، خدای متعال شما را برتر قرار داده است و برتر هستید «وَلَنْ يَتْرُكُمُ» - یعنی «لَنْ يَنْقُصَكُمْ» - خدای متعال برای شما کم نمی‌گذارد در مقابل مجاهدتی که انجام داده‌اید، پاداش این مجاهدت را به‌طور کامل به شما خواهد داد» (خامنه‌ای، بیانات در مراسم دانش‌آموختگی دانشجویان دانشگاه امام حسین (علیه‌السلام)، ۱۳۹۷/۰۴/۰۹).

۳-۲- اقتصادی

شیوه نفوذ دشمن در «عرصه اقتصادی»، ایجاد وابستگی اقتصادی است. در این مسیر جهاد کبیر تلاش برای حفظ استقلال اقتصادی کشور و جلوگیری از سلطه اقتصادی خواهد بود. دشمن در عرصه اقتصادی با ترفندهای گوناگون سلبی هم‌چون تحریم و ایجابی مانند ادغام در اقتصاد جهانی و پیشنهاد نسخه‌های اقتصادی (نامتناسب با شرایط بومی و اسلامی) تلاش دارد استقلال اقتصادی کشور را از بین ببرد و سیاست‌های اقتصادی ایران را تابع سیاست‌های استعماری اقتصاد جهانی کند و زمینه تضعیف همه‌جانبه نظام اسلامی را در دیگر عرصه‌ها فراهم سازد (نصیری، ۱۳۹۵ : ۱۷). بنابراین در این عرصه هم باید به سه رکن اصلی جهاد کبیر توجه کرد؛ حساسیت در برابر نسخه اقتصادی دشمن و عدم تبعیت از آن؛ «نسخه اقتصادی دشمن هم باید با احتیاط مورد توجه قرار گیرد؛ حساسیت در مقابل دشمن این است. طبعاً این حساسیت وقتی بود، دیگر تبعیت نخواهد بود و عرض کردیم که عدم تبعیت همان جهاد کبیر است» (خامنه‌ای، بیانات در مراسم بیست‌وهفتمین

سالگرد رحلت امام خمینی (رحمه‌الله)، ۱۴/۰۳/۱۳۹۵) و اقتصاد مقاومتی (اینکه ما گفتیم اقتصاد مقاومتی، یعنی بخش اقتصادی این سیاست بزرگ و اساسی، مقاومت اقتصادی است) (خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه‌السلام، ۰۳/۰۳/۱۳۹۵). رهبر انقلاب در این باره متذکر می‌شوند؛ «تحریم قطعاً قابل‌علاج است، اما علاج‌اش عقب‌نشینی نیست. علاج‌اش چیست؟ علاج تحریم فقط و فقط تکیه بر توانایی‌های ملی است... باید جوان‌های خودمان را وارد میدان کنیم و ارکان اقتصاد مقاومتی را- یعنی درون‌زایی و برون‌گرایی- [دنبال کنیم]. ما، هم امکاناتی در درون داریم، هم امکانات بین‌الملل داریم. ما، هم می‌توانیم در داخل تولید کنیم و امکانات فراوان گوناگون علمی، اقتصادی و غیره بجوشد از داخل، هم می‌توانیم در عرصه جهان، عرصه بین‌الملل [فعالیت کنیم]. ما دوستان خوبی داریم، با این دوستان می‌توانیم کار کنیم... ظرفیت‌هایمان واقعاً بی‌پایان است و هرچه پیش برویم ظرفیت‌های جدیدی پیش می‌آید که البته با تدبیر واقعی و با مدیریت جهادی این‌ها به دست می‌آید» (خامنه‌ای، بیانات در سخنرانی تلویزیونی به مناسبت عید قربان، ۱۰/۰۵/۱۳۹۹). همچنین آیت‌الله خامنه‌ای به دانش‌بنیان بودن اقتصاد مقاومتی تأکید می‌کنند؛ «دانش‌بنیان بودن اقتصاد مقاومتی بدین معناست که باید به دانش روز تسلط داشته باشیم و مهم‌تر آنکه براساس همین دانش، دیدگاه استراتژیک پیدا کنیم تا آینده‌نگری‌های لازم را اتخاذ و به صورت فعالانه عمل کنیم. پس از آن نیز آن دانش را بومی کنیم و برای نیازهای خود به کار ببریم» (درخشان، ۱۳۹۵).

۳-۳- فرهنگی

رخنه در فرهنگ خطرناک‌ترین بُعد نفوذ دشمن است و در پی آن است با متأثر ساختن فرهنگ جامعه، آن را در جهت دلخواه خود هدایت کند. هدف در این مسیر ایجاد تغییر در باورهای جامعه است (موسوی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۰) و با توجه به اینکه هویت جوامع با ساختار فرهنگی آن جوامع در ارتباط است، از این‌رو فرهنگ مایه اصلی حیات و ستون فقرات هویت ملت‌هاست (خامنه‌ای، بیانات در دیدار کارکنان سازمان صداوسیما، ۲۸/۰۲/۱۳۸۳). بنابراین دشمن درصدد است با بی‌اهمیت نشان دادن هویت ملی (مسلمانی ما، عمق تاریخی ما و انقلابی بودن ما (خامنه‌ای، بیانات در دیدار مسئولان نظام، ۲۲/۰۳/۱۳۹۶)) و پیرو آن منافع ملی، خرده‌هویت‌هایی نظیر هویت‌های قومی، مذهبی و جنسیتی و نظایر آن را که در پرتو هویت ملی قابل‌تفسیر هستند، پُررنگ کند؛ و با تغییر در سبک زندگی مردم مؤلفه‌های مهم زندگی اسلامی را با انواع منحط غربی جایگزین نماید (موسوی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۱). در حقیقت «وقتی احساس هویت وجود نداشت، دیگران می‌توانند او را به این سمت و آن سمت [بکشند].» (خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه فرهنگیان،

مجموعه آنچه گفته شد با تسخیر دل‌ها و تغییر در دل‌بستگی‌ها (خامنه‌ای، بیانات در مراسم میثاق پاسداری دانشجویان دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین، ۱۳۹۵/۳/۳) ممکن است که آن هم در پرتو «هویت‌سازی» رخ می‌دهد (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۴: ۱۳). یعنی سعی دارند جوان ایرانی را به شکلی بار بیاورند که خودشان می‌پسندند (خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه‌السلام، ۱۳۹۵/۰۳/۰۳). بنابراین جهاد کبیر در «عرصه فرهنگی» به معنای عدم تبعیت از هویت بیگانه و هویت‌سازی صورت گرفته توسط دشمنان معنا خواهد داد (موسوی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۴) یا به بیان دیگر «آن چیزی که به ملت‌ها هویت می‌دهد، شخصیت می‌دهد، عظمت می‌دهد، به حفاظت از خود ملت‌ها و فرهنگ آن‌ها کمک می‌کند، استقامت آن‌ها و ایستادگی آن‌ها است» (خامنه‌ای، بیانات در دیدار مردم آذربایجان شرقی، ۱۴۰۱/۱۱/۲۶). همچنین جهاد کبیر در این عرصه مبارزه با آسیب‌ها و مفساد فرهنگی موجود در جامعه است. تلاش دشمنان نظام در این حوزه جدی و مداوم بوده و سعی در نفوذ به لایه‌های زیرین فرهنگ جامعه داشته است. در همین زمینه امام خامنه‌ای، ایجاد فرهنگ و اندیشه صحیح در جامعه را جهاد تلقی کرده‌اند (خامنه‌ای، بیانات در دیدار جوانان و دانشجویان سیستان و بلوچستان، ۱۳۸۱/۱۲/۶). براساس عمل خودجوش و مردمی در عرصه فرهنگی کشور است که هویت‌سازی انقلابی شکل می‌گیرد، در غیر این صورت هویت‌هایی که هیچ تناسبی با فرهنگ و اعتقادات اسلامی - ایرانی ندارد، آهسته به درون شخصیت افراد نفوذ کرده و مردم و به‌طور خاص جوانان را از درون دچار فساد و تباهی می‌کند (موسوی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۶). بر همین اساس، لازم است همگان برای پاسداری و حراست از این هویت همگانی بکوشند و دفاع کنند (خامنه‌ای، در گفت و شنود به مناسبت میلاد حضرت فاطمه زهرا (علیها‌السلام)، ۱۳۷۷/۷/۱۸).

۴- نقش آفرینان جهاد کبیر

۴-۱- حکومت، دستگاه‌ها و مسئولان

با توجه به اینکه نفوذ یکی از خطرناک‌ترین پروژه‌هایی دانسته می‌شود که می‌تواند انقلاب و نظام اسلامی را به‌صورت آرام، پنهان اما جدی با چالش‌های متعدد روبه‌رو کند؛ چراکه نفوذ پایه‌های اساسی نظام اسلامی را هدف گرفته است (موسوی و همکاران، ۱۳۹۷: ۵). آیت‌الله خامنه‌ای مهم‌ترین نقش و رویکرد حکومت و مسئولان را در جهاد کبیر به‌عنوان طرح راهبرد دفاعی مقابله با تهدیدات جریان نفوذ، انقلابی‌گری، تعقیب راه انقلاب، تحکیم اسلام، تحکیم دین خدا (خامنه‌ای، بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۵/۰۳/۰۶) برمی‌شمارند؛ چراکه اسلام و انقلاب جزو پایه‌های اصلی نظام جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌شوند.

۲-۴- جوانان انقلابی

«آتش به اختیار» در حوزه فرهنگی از آخرین رهنمودهای معظم‌له در راستای ورود به عرصه‌های فرهنگی محسوب می‌شود (موسوی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۶) «آتش به اختیار» به معنای این است که جوانان و صاحبان فکر و اندیشه با ابتکار خود و به صورت خودجوش، با شناخت منافذ فرهنگی کارهای فرهنگی را پیش برند (خامنه‌ای، خطبه‌های نماز عید سعید فطر، ۱۳۹۶/۴/۵). بنابراین رهبر انقلاب مهم‌ترین نقش جوانان انقلابی را در مقابل نفوذ نرم دشمن، کار خودجوش فرهنگی می‌داند؛ «اینکه گفتیم جوان‌های مؤمن و حزب‌اللّٰهی و انقلابی کارهای فرهنگی خودجوش را رها نکنند و دنبال کنند، و همه دستگاه‌های فرهنگی کشور را دعوت کردیم و می‌کنیم که در این جهت حرکت کنند، این، بخش فرهنگی این عدم تبعیت است، این جهاد بزرگ است، جهاد کبیر است» (خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه‌السلام، ۱۳۹۵/۰۳/۰۳)؛ چراکه در جنگ نرم، دشمن با نفوذ خود سعی در تغییر فرهنگ مردم دارد و براساس کار خودجوش فرهنگی است که می‌توان هویت‌سازی انقلابی و اسلامی کرد و هویت ملی را تحفیظ و تقویت و مانع نفوذ فرهنگی دشمن شد.

۳-۴- مردم و جامعه

با توجه به شکست دشمن در توطئه «قرار دادن مردم در مقابل نظام اسلامی» (خامنه‌ای، بیانات در حرم مطهر رضوی، ۱۳۹۳/۰۱/۰۱)، آن‌ها با در پیش گرفتن استراتژی «نفوذ»، به دنبال از بین بردن «هویت انقلابی و اسلامی» در مردم هستند. بنابراین رهبر انقلاب در راهبردی تقابلی از مردم می‌خواهند استعداد‌های اسلامی و انقلابی و ... خود را به میدان بیاورند؛ «از همه استعداد‌های موجود کشور دعوت می‌کنیم که استعداد‌های خودشان را در خدمت پیشرفت این کشور به کار بیندازند و به صحنه بیاورند و به میدان بیاورند ... این آن بخش فعال اجتماعی این جهاد کبیر است» (خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه‌السلام، ۱۳۹۵/۰۳/۰۳) که این جریان مردمی با شبکه‌سازی استعداد‌ها همچو سدی مقاوم در مقابل نفوذ دشمن، نقشی فعال و پویا در جهت پیشرفت مادی و معنوی کشور ایفا کند.

۵- پیامد و آثار جهاد کبیر

۱-۵- تقویت و تحفیظ انقلابی‌گری

آیت‌الله خامنه‌ای ضمن برشمردن پنج شاخص انقلابی بودن، یکی از شاخص‌های مهم انقلابی‌گری را «حساسیت در برابر دشمن و کار دشمن و نقشه دشمن و عدم تبعیت از او، ... که قرآن این عدم تبعیت را «جهاد کبیر» نام نهاده است» برمی‌شمارند (خامنه‌ای، بیانات در مراسم

بیست‌وهفتمین سالگرد رحلت امام خمینی (رحمه‌الله)، ۱۳۹۵/۰۳/۱۴) که با تحفیظ و تقویت هریک از شاخص‌های انقلابی بودن، طبیعتاً انقلابی‌گری نیز، تقویت و تحفیظ خواهد شد. بنابراین یکی از آثار جهاد کبیر، تقویت و تحفیظ انقلابی‌گری خواهد بود.

۵-۲- تحفیظ هویت انقلابی و اسلامی

آیت‌الله خامنه‌ای ضمن توجه و تذکر به یک اصل قرآنی؛ «فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنِ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لِأَنَّفِصَامَ لَهَا؛ این یک معرفتی است، این یک اصل است» (خامنه‌ای، بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در مسابقات بین‌المللی قرآن، ۱۳۹۶/۰۲/۰۷). منطقه نفوذ را تقسیم بندی می‌کنند؛ «یک قسمت منطقه نفوذ طاغوت است، باید به آن کُفر ورزید؛ یک قسمت منطقه نفوذ الله است، باید به او ایمان آورد» (خامنه‌ای، بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در مسابقات بین‌المللی قرآن، ۱۳۹۶/۰۲/۰۷) و بنابر این تقسیم‌بندی «هویت ایمانی در مقابل هویت کفر» قرار می‌گیرد (خامنه‌ای، بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در مسابقات بین‌المللی قرآن، ۱۳۹۶/۰۲/۰۷). همچنین رهبر انقلاب تبیین می‌کنند، جهاد کبیر به معانی مقاتله، عدم تبادل با دنیا و... قابل تعبیر نیست، بلکه «این معنایش استقلال هویت ایمانی و مرزبندی هویت ایمانی است تا [انسان] بتواند در مقابل هویت طاغوت و هویت کفر، خودش را حفظ کند، نگه دارد، تکمیل کند، رو به پیشرفت حرکت کند» (خامنه‌ای، بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در مسابقات بین‌المللی قرآن، ۱۳۹۶/۰۲/۰۷). بنابراین یکی از آثار جهاد کبیر، تحفیظ و تقویت استقلال هویت انقلابی و اسلامی خواهد بود؛ هر ملّتی، در سایه استقامت و ایستادگی، هویت پیدا می‌کند (خامنه‌ای، بیانات در دیدار مردم آذربایجان شرقی، ۱۴۰۱/۱۱/۲۶). همچنین ایشان به پشتوانه فکری جهاد کبیر اشاره می‌کنند؛ «تفکر اسلامی که وادار می‌کند شما را که زیربار دشمن کافر و جبهه کفر و استکبار نروید» (خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه‌السلام، ۱۳۹۵/۰۳/۰۳) که با تقویت این تفکر اسلامی، استکبارستیزی و مقاومت اسلامی در بُعد شناختی، احساسی، رفتاری و... به‌عنوان مؤلفه‌های هویت اسلامی و انقلابی، طبیعتاً این هویت تحفیظ می‌شود. «حفظ هویت انقلابی و اسلامی برای نظام جمهوری اسلامی و برای ملّت ایران؛ این آن چیزی است که دشمن از آن به‌شدّت شاکی است؛ چاره‌ای هم ندارد» (خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه‌السلام، ۱۳۹۵/۰۳/۰۳).

۵-۳- تحفیظ و تقویت اقتدار و قدرت ملی

آیت‌الله خامنه‌ای علت اصلی اقتدار را هویت اسلامی و انقلابی می‌داند؛ همان ایدئولوژی اسلامی نهادینه‌شده‌ای که موجب مقاومت اسلامی ماست؛ «که زیربار دشمن کافر و جبهه کفر و استکبار نروید. این است که موجب دشمنی است و همین است که موجب اقتدار شما است.» همچنین ایشان به مقاومت اسلامی در بُعد احساسی اشاره می‌کنند؛ «این انگیزه است که ملت ایران را سرپا نگه داشته است؛ این انگیزه است که عزم راسخ را در ملت ایران نگه داشته است؛ ایستادگی» و آن را موجب اقتدار و قدرت ملی می‌داند؛ چراکه مقاومت اسلامی همچون سدی مانع نفوذ و قدرت گرفتن دشمن خواهد بود. همچنین ایشان تأکید می‌کنند؛ «یک ملت وقتی در راه درست، با هدایت صحیح و با بصیرت، ایستادگی و استقامت می‌کند، هیچ قدرتی در مقابل او تاب مقاومت ندارد» (خامنه‌ای، بیانات در دیدار دانش‌آموزان و دانشجویان، ۱۳۹۰/۰۸/۱۱). بنابراین هرگاه سه رکن اصلی جهاد کبیر در کنار هم قرار گیرد، آن‌چنان اقتدار و قدرت ملی به وجود خواهد آمد که تاب‌آوری قدرت‌های دیگر را هم متزلزل خواهد کرد؛ «اگر شما مجاهدت کردید، قدرت خدا می‌آید پشت شما» (خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه‌السلام، ۱۳۹۵/۰۳/۰۳). بنابراین «با این منطق، همه دنیای مسخر استکبار را هم خدا می‌تواند آزاد کند ... وقتی ما این منطق را داشتیم، شکست‌ناپذیر می‌شویم» (خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه‌السلام، ۱۳۹۵/۰۳/۰۳).

۵-۴- ناتوانی و شکست دشمن

یکی از راهبردهای رهبریت آیت‌الله خامنه‌ای، توجه دادن مخاطب به تجارب ملت انقلابی ایران است؛ «ملت ایران، با تجربه چهل ساله خود، در مقاومت و ایستادگی پایدار است. ما این را امتحان کرده‌ایم: در مقابل دشمن، «عقب‌نشینی» مشوق دشمن است؛ در مقابل دشمن، «ایستادگی» موجب عقبرفت دشمن است» (خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه‌السلام، ۱۳۹۵/۰۳/۰۳). همچنین ایشان به سنت قطعی تاریخ و سنن الهی متذکر می‌شوند؛ «وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا الْأُدْبَارُ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا * سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا؛ (فتح، ۲۲ و ۲۳). این سنت الهی است: اگر چنانچه در مقابل ظلم و استبداد و زورگویی و خباثت‌ها و جنایت‌های جنایت‌کاران عالم بایستید، قطعاً مجبور به عقب‌نشینی می‌شوند؛ این قرآن کریم است که به‌عنوان یک سنت قطعی تاریخ و سنت الهی از این یاد می‌کند و این سنت ان‌شاء‌الله عملی خواهد شد» (خامنه‌ای، بیانات در دیدار مسئولان نظام و

سُفرای کشورهای اسلامی، ۱۳۹۷/۰۱/۲۵). بنابراین یکی از آثار جهاد کبیر، ناتوانی و شکست دشمن خواهد بود.

۵-۵- پیشرفت

از جمله مسائلی که رهبر انقلاب به‌صراحت راه آن را ایستادگی و مقاومت می‌دانند، مسأله پیشرفت‌های مادی و معنوی است، ایشان ضمن توجه دادن مخاطب به ایستادگی چهل‌ساله ملت ایران به‌عنوان شاهد مثال عینی برای این قضیه می‌فرمایند؛ «راه پیشرفت هم ایستادگی است. اگر ملت ایران تسلیم می‌شد، ضعف نشان می‌داد، در مقابل قدرت‌طلب‌های عالم و متکبران عالم گُرنش می‌کرد، این پیشرفت‌ها هم نصیب‌اش نمی‌شد؛ راه پیشرفت، ایستادگی و استقامت است» (خامنه‌ای، بیانات در دیدار مسئولان نظام و سُفرای کشورهای اسلامی، ۱۳۹۵/۰۴/۱۶). همچنین ایشان تأکید می‌کنند؛ اگر کشور با جهاد کبیر و مقاومت و عدم تبعیت از دشمن مقتدر و قوی شد، آنگاه حتی «از استکبار هم می‌شود امتیاز گرفت» (۱۳۹۵/۰۳/۰۶). برای مثال «اگر ما در داخل توانستیم اقتدار اقتصادی به‌دست بیاوریم، آن‌ها خودشان می‌آیند به دریاورگی، می‌آیند دنبال ارتباط اقتصادی؛ نه [فقط] تحریم نمی‌کنند، بلکه اگر ما تحریم کنیم، آن‌ها می‌آیند می‌گویند تحریم نکنید» (خامنه‌ای، بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۵/۰۳/۰۶). همچنان‌که در قضیه هسته‌ای با ایجاد کارخانه تولید آب سنگین، از دشمن امتیاز گرفتیم.

۵-۶- حاکمیت دین خدا

رهبر انقلاب، ضمن مهم و حیاتی شمردن ثبات و استقامت در راه خدا، برای دستیابی به تمدن اسلامی و حاکمیت دین خدا، مسیر رسیدن به آن را این‌طور ترسیم می‌کنند؛ آنچه مهم است و همه ما باید در نظر داشته باشیم، ثبات در این راه است؛ ثبات در این راه در دو جای قرآن «استقامت» دارد؛ (هود، ۱۱۲؛ شوری، ۱۵) استقامت کردن یعنی ثبات ورزیدن در این راه و تحت تأثیر عوامل گوناگون قرار نگرفتن. راه، راه همواری نیست؛ راه خدا، راه تلاش در راه خدا، راه اقامه حق و عدل، راه رسیدن به تمدن اسلامی و نظام حقیقی اسلامی و جامعه اسلامی راه دشواری است؛ راهی است که پیغمبران در این راه با زحمت حرکت کردند و پیش رفتند (خامنه‌ای، بیانات در جمع هیأت‌های دانشجویی در روز اربعین حسینی، ۱۳۹۶/۰۸/۱۸). بنابراین آیت‌الله خامنه‌ای یکی از آثار جهاد کبیر را «تعقیب راه انقلاب، تحکیم اسلام، تحکیم دین خدا...» (خامنه‌ای، بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۵/۰۳/۰۶) برمی‌شمارند و تأکید می‌کنند؛ «اگر بحث دین خدا و تحکیم دین خدا و حاکمیت الهی نباشد، بودن من و شما در اینجا اصلاً ضرورتی ندارد. پس این است: تحکیم اسلام» (خامنه‌ای، بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۵/۰۳/۰۶).

جدول ۱- ابعاد اصلی دیدگاه رهبری انقلاب اسلامی ایران پیرامون جهاد کبیر

ابعاد فرعی	ابعاد اصلی	سازه
جهاد	مفهوم شناسی جهاد کبیر	دیدگاه رهبری انقلاب اسلامی ایران پیرامون جهاد کبیر
جهاد کبیر		
خودسازی و کادرسازی	الزامات جهاد کبیر	
دشمن شناسی		
حفظ شعارهای انقلاب		
تبیین و روشنگری		
حکومت، دستگاه‌ها و مسئولان	نقش آفرینان جهاد کبیر	
جوانان انقلابی		
مردم و جامعه		
سیاسی	عرصه‌های جهاد کبیر	
اقتصادی		
فرهنگی		
تحفیظ هویت انقلابی و اسلامی	پیامد و آثار جهاد کبیر	
تقویت و تحفیظ انقلابیگری		
تحفیظ و تقویت اقتدار و قدرت ملی		
ناتوانی و شکست دشمن		
پیشرفت		
حاکمیت دین خدا		

۲) مطالبات رهبری، از مخاطبان در سطوح مختلف در زمینه جهاد کبیر چیست؟
 در جدول ۲، مطالبات رهبری از مخاطبان در سطوح مختلف در زمینه جهاد کبیر به‌طور کامل و جامع، از مجموعه بیانات ایشان، استخراج شده است.

جدول ۲- مطالبات رهبری از مخاطبان در سطوح مختلف در زمینه جهاد کبیر

گروه مخاطب	مطالبه رهبری در زمینه جهاد کبیر
همه مخاطبان	حساسیت در مقابل نسخه دشمن و عدم تبعیت از آن، مقاومت، خودسازی و کادرسازی (تقوا، اطاعت و تبعیت از وحی، توکل، اخلاص و هوشمندی)، دشمن‌شناسی، حفظ شعارهای انقلاب و عمق، تبیین و روشننگری
حکومت، دستگاه‌ها و مسئولان	استقبال از استعدادها در جهت پیشرفت، انتخاب جهت‌گیری و مسیر انقلابی، مسیر انقلابی‌گری، تعقیب راه انقلاب، تحکیم دین خدا توسط مسئولان. حرکت در جهت کارهای فرهنگی در مقابل دشمن، مقاومت، حاکمیت دین خدا، تحکیم اسلام، تحکیم دین خدا
جوانان انقلابی	انجام کارهای فرهنگی خودجوش، مقاومت، ثبات قدم، خودسازی و دگرسازی، جهاد تبیین
مردم و جامعه	به میدان آوردن استعدادها در جهت پیشرفت
پاسداران	حفظ جهت‌گیری و حرکت در جهت عدم تبعیت از دشمن، سرلوحه قرار دادن جهاد کبیر را در همه فعالیت‌ها و عرصه‌ها، تعمق و ژرف‌نگری در همه این شعارها و استفاده از اساتید صالح در این جهت

نتیجه‌گیری

در جنگ نرم، دشمن با ترفند نفوذ، قصد نابودی نظام اسلامی را دارد، این جاست که قرآن کریم، دستور جهاد کبیر را صادر می‌کند. جهاد کبیر را می‌توان به معنای استقامت در برابر سلطه مستکبران تعریف کرد که سه رکن اصلی آن را حساسیت در مقابل دشمن و نقشه او، عدم تبعیت از دشمن و مقاومت و ایستادگی در مقابل دشمن برشمرد. این استقامت و مبارزه در بُعد سلبی همان عدم تبعیت از دشمن است و در بُعد ایجابی، مبارزه در تبدیل دنیا به شکل اسلام فرموده نیز می‌باشد.

جهاد کبیر و این عدم تبعیت برگرفته از تعالیم دینی و الهی و تفکر اسلامی است، همچنان‌که رهبر انقلاب می‌فرمایند: جمهوری اسلامی با تعلیم الهی، حاضر نیست از دشمن مستکبر کافر تبعیت کند، از جبهه کفر و استکبار تبعیت کند (خامنه‌ای، بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه‌السلام، ۱۳۹۵/۰۳/۰۳). همچنین جهاد کبیر، استقامتی در مقابل دشمن است که از یک سو به شکست دشمن می‌انجامد و از سوی دیگر مایه پیشرفت جامعه و تحکیم اسلام و حاکمیت اسلام می‌باشد.

پرسش اصلی پژوهش "دیدگاه رهبری انقلاب اسلامی ایران پیرامون جهاد کبیر چیست؟" را در این بخش پاسخ می‌دهیم؛ رهبری انقلاب اسلامی، ابعاد اصلی دیدگاه خود پیرامون جهاد کبیر را ذیل پنج بُعد؛ مفهوم‌شناسی، الزامات، نقش‌آفرینان، عرصه‌ها و پیامد و آثار جهاد کبیر بیان فرمودند. در مفهوم‌شناسی بر جهاد و تلاش مقابل دشمن و همچنین حساسیت در مقابل دشمن و نقشه او و عدم تبعیت از دشمن و استقامت و ایستادگی در مقابل دشمن تأکید کردند. در بخش الزامات ایشان، خودسازی و کادرسازی با تأکید بر تقویت تقوا، توکل، اخلاص و ... را بیان فرمودند و همچنین به دشمن‌شناسی به‌عنوان ملزومات جهاد کبیر تأکید داشتند و حفظ شعارهای انقلاب و تبیین و روشنگری در این جهاد را از مهم‌ترین ملزومات برشمردند. در بخش نقش‌آفرینان جهاد کبیر، ایشان بر نقش، حکومت، دستگاه‌ها و مسئولان و همچنین مردم و جامعه و به‌خصوص جوانان انقلابی تأکید داشتند. در بخش عرصه‌های جهاد کبیر، سه عرصه؛ سیاسی، اقتصادی، فرهنگی را مورد تأکید قرار دادند، در عرصه سیاسی به عدم تبعیت و مقاومت در برابر نسخه دشمن و همچنین بر مقاومت سیاسی مسئولان در روابط خارجی تأکید داشتند. در عرصه اقتصادی، حساسیت نسبت به نسخه اقتصادی دشمن و عدم تبعیت از آن و توجه به اقتصاد مقاومتی و استقلال اقتصادی در مقابل وابسته‌سازی دشمن را مورد تأکید قرار دادند و همچنین درباره اقتصاد دانش‌بنیان، به مقاومت و ایستادگی و تلاش در عرصه علم، و پیشرفت علمی در تحریم تأکید فرمودند. در عرصه فرهنگی که زیربنای همه عرصه‌ها و ابعاد است، از یک‌سو به حساسیت بر فرهنگ دشمن و بیگانه و عدم تبعیت از آن و مقابله با هویت‌سازی دشمن و از سوی دیگر بر فعالیت‌های خودجوش فرهنگی در جهت آگاهی‌بخشی به جامعه تأکید دارند. و همچنین در عرصه اجتماعی، حرکت به سمت پیشرفت و مشارکت مردمی در این جهت را مهم و حیاتی برشمردند. در پایان ایشان مهم‌ترین آثار جهاد کبیر را برمی‌شمارند؛ تحفیظ هویت انقلابی و اسلامی، تقویت و تحفیظ انقلابی‌گری، تحفیظ و تقویت اقتدار و قدرت ملی، ناتوانی و شکست دشمن، پیشرفت و حاکمیت دین خدا.

همچنین مخاطب مهم‌ترین مطالبات آیت‌الله خامنه‌ای در زمینه جهاد کبیر را می‌توان به پنج گروه مؤثر در این عرصه دانست. نخست حکومت که در جهاد کبیر، جهت تحکیم اسلام حرکت کند. دوم دستگاه‌ها و مسئولان که جهت‌گیری خویش را در راه تحکیم اسلام و پیشرفت قرار دهند و مردم و جوانان را در این مسیر یاری و تقویت نمایند. سوم مردم و جامعه خود پیش‌تاز در فعالیت اجتماعی و ... در عرصه جهاد کبیر باشند و استعدادها را به میدان آورند و جوانان انقلابی که افسران جنگ نرم هستند، به کارهای خودجوش فرهنگی اهتمام ورزند. و همچنین رهبری به پاسداران انقلاب به حفظ جهت‌گیری عدم تبعیت در مقابل دشمن و قوی بودن در جهاد کبیر توصیه می‌فرمایند.

منابع

فارسی

- قرآن کریم
- آلوسی، محمود بن عبدالله (۱۴۱۵ق)، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی، ۱۶ جلد، بیروت: دار الکتب العلمیه، منشورات محمد علی بیضون.
- البیضاوی، ناصرالدین (۱۴۱۸هـ)، أنوار التنزیل وأسرار التأویل، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- الهی‌زاده، محمدحسین و محمدی سیرت، حسین (۱۳۹۵)، مفهوم‌شناسی نفوذ در آئینه قرآن و روایات، در آمدی بر تبیین مفهومی و مصداقی نفوذ جبهه استکبار، به کوشش حسین محمدی سیرت و سیدمهدی موسوی‌نیا، تهران: دانشگاه جامع امام حسین علیه‌السلام.
- پور جباری، پژمان (۱۳۹۶)، جهاد کبیر در اندیشه امام خامنه‌ای (مبانی، مفاهیم و الزامات)، تهران: انتشارات دانشگاه امام حسین علیه‌السلام.
- دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال (۱۳۹۴)، نفوذ جبهه استکبار، تهران: دانشگاه جامع امام حسین علیه‌السلام، دانشکده علوم اجتماعی و فرهنگی، مرکز مطالعات جنگ نرم.
- دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال (۱۳۹۵)، مفهوم‌شناسی نفوذ، در آمدی بر تبیین مفهومی و مصداقی نفوذ جبهه استکبار، به کوشش حسین محمدی سیرت و سیدمهدی موسوی‌نیا، تهران: دانشگاه جامع امام حسین علیه‌السلام.
- زمخشری، محمود بن عمر و ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی و مذکور، محمد علیان و اسکندری، احمد بن المنیر (۱۴۰۷ق)، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الأقاویل فی وجوه التأویل، بیروت: دارالکتب العربی.
- سیاوشی، مهدی و موسوی‌نیا، سیدمهدی (۱۳۹۷)، جهاد کبیر؛ صورت‌بندی مفهومی عدم تبعیت از دشمن در جمهوری اسلامی ایران، تهران: انتشارات دانشگاه جامع امام حسین.
- ابن بابویه، محمد بن علی (شیخ صدوق) (۳۸۱ق)، الخصال، قم: جامعه مدرسین قم.
- صحرایی، علیرضا (۱۳۹۷)، سازه مفهومی «جهاد کبیر» در گفتمان سیاست خارجی مقام معظم رهبری (مقاله پژوهشی حوزه)، حکومت اسلامی سال بیست و سوم، تابستان، شماره ۲ (پیاپی ۸۸): صفحات ۸۷-۱۱۴.
- کریمی، محمود و بخشی، محمدرضا (۱۳۹۹)، مفهوم‌شناسی جهاد کبیر در قرآن کریم و تبیین عرصه‌های آن (مقاله علمی وزارت علوم)، پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن سال هشتم بهار و تابستان، شماره ۲ (پیاپی ۱۶): صفحات ۱۸۷ - ۲۰۶.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۹۰ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: ناصر خسرو.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۴۷)، تفسیر جوامع الجامع، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- لک‌زایی، نجف (۱۳۸۹)، انقلاب اسلامی و تکاپوهای سلطه‌گرایانه آمریکا (مقاله علمی وزارت علوم)، مطالعات انقلاب اسلامی، سال هفتم، تابستان، شماره ۲۱.

- مروجی طبسی، حمید و رضایی اصفهانی، محمدعلی و عشریه، رحمان (۱۳۹۹)، مبانی و اصول ویژه جهاد کبیر بر پایه قرآن کریم (مقاله علمی وزارت علوم)، سراج منیر، سال یازدهم پاییز، شماره ۴۰: صفحات ۹۷ - ۱۳۱.
- مطلبی جونقانی، محسن (۱۳۹۶)، جهاد کبیر، نشر مقاومت.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۱)، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- موسوی، عوزین‌الدینی و عباسی، محمدعلی و بزم شاهی اصفهانی، حمید (۱۳۹۷)، الگوی مقابله‌ای با پروژه جریان نفوذ و تأکید بر نقش جهاد کبیر، بر پایه اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، همایش: تبیین اندیشه دفاعی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، دوره ۴.
- نصیری، علی اصغر (۱۳۹۵)، جهاد کبیر در اندیشه امام خامنه‌ای، فصلنامه پیام، سال نهم: صفحات ۱۲۱ و ۱۲۲.

منابع اینترنتی

- بشارتی راد، حسن، نظریه مقاومت و راهبرد جهاد کبیر با تأکید بر آیه ۵۲ سوره فرقان، سایت پرتال جامع علوم و معارف قرآن، بازیابی شده در:
<https://quran.isca.ac.ir/fa/Article/Detail/24337/%D9%86%D8%B8%D8%B1%DB%8C%D9%87-%D9%85%D9%82%D8%A7%D9%88%D9%85%D8%AA-%D9%88-%D8%B1%D8%A7%D9%87%D8%A8%D8%B1%D8%AF-%D8%AC%D9%87%D8%A7%D8%AF-%DA%A9%D8%A8%DB%8C%D8%B1-%D8%A8%D8%A7-%D8%AA%D8%A3%DA%A9%DB%8C%D8%AF-%D8%A8%D8%B1-%D8%A2%DB%8C%D9%87-52-%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%87-%D9%81%D8%B1%D9%82%D8%A7%D9%86>
- بیات، عباس (۱۳۹۷)، «تربیت انقلابی» در «مدرسه انقلاب»، سایت KHAMENEI.IR، بازیابی شده در:
<https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=42013>
- درخشان، مسعود (۱۳۹۵)، دلالت تئوری وابستگی می‌گویند «مان نمی‌توانیم»، سایت KHAMENEI.IR، بازیابی شده در:
<https://farsi.khamenei.ir/others-dialog?id=33634>
- رهبر، عباسعلی (۱۴۰۰)، فرمان تبیین، در برابر جنگ شناختی، سایت KHAMENEI.IR، بازیابی شده در:
<https://farsi.khamenei.ir/others-note?i49588>
- عادل پیغامی، عادل (۱۴۰۱)، حرکت به سمت زیست‌بوم دانش‌بنیان؛ مطالبه حداقل ۱۳ ساله رهبر انقلاب، سایت KHAMENEI.IR، بازیابی شده در:
<https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=49922>
- نشریه خط حزب‌الله (۱۳۹۵)، حزب‌الله مصداق تحقق وعده الهی در عرصه جهاد کبیر، سایت KHAMENEI.IR، بازیابی شده در:
<https://farsi.khamenei.ir/others-report?id=33986>
- نشریه خط حزب‌الله (۱۳۹۵)، بازشناسی توطئه‌های نوین آمریکا از منظر رهبر انقلاب از «انقلاب رنگی» تا نقشه برای «تبعیت‌سازی»، سایت KHAMENEI.IR، بازیابی شده در:
<https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=33446>

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی